

GERMANISTINĖS TEKSTO LINGVISTIKOS TRADICIJA: NUO TEKSTO KAIP „TRANSFRAZINIO VIENETO“ IKI PROTOTIPINIO TEKSTO

EGLĖ KONTUTYTĖ

Vilniaus universitetas
egle.kontutyte@ff.vu.lt

Pagrindiniai žodžiai: *teksto lingvistika, tekstiškumo kriterijai, stiliaus vientisumas, kultūriškumas, kodiškumas, medialumas, materialumas, lokališkumas, diskursas, prototipinis tekstas.*

1. Įvadas

Lituanistinė teksto lingvistika palyginti su kitų šalių teksto lingvistikos tyrimais yra dar jauna kalbotyros šaka. Kadangi mokslas plėtotis gali tik tarptautinėje aplinkoje, prie lietuvių kalbos tyrimų bei teorijos plėtotės prisidėti gali kitų šalių kalbotyros tradicija, teorijos, kryptys.

Teksto lingvistika – kalbotyros mokslo šaka, kurios germanistinė tradicija, kitaip nei, pavyzdžiui, pragmatinės ar kognityvinės lingvistikos, yra svarbi šios šakos raidai ir iki šiol yra sparčiai plėtojama tiek teoriniu, tiek praktiniu lygiu¹.

Taigi straipsnio tikslas – apžvelgti germanistinės teksto lingvistikos raidą ir naujausius požiūrius, teorijas, tyrimo kryptis.

2. Germanistinės teksto lingvistikos raida

XX a. 7 dešimtmečio pabaigoje ir 8 dešimtmečio pradžioje, susiformavus komunikaciniam funkciniam požiūriui į kalbą, pagrindiniu kalbiniu komunikaciniu vienetu imamas laikyti tekstas.

Germanistinės teksto lingvistikos atsiradimas siejamas su 1968 metų birželio 13–15 dienomis Konstanco universitete vykusiu kolokviu, kuriame buvo aptariama „transfrazinių vienetų“ tyrimo galimybės ir metodai (Stempel 1971, 7–8). Šio kolokviu metu P. Hartmanno 12 suformuluotų tezių apibrėžia tekstą kaip lingvistikos objektą. P. Hartmannas teigia, kad pagrindiniu kalbiniu vienetu reikėtų laikyti

¹ E. Coseriu savo teksto lingvistikos įvade, kuris 1980 išleistas jo Tübingeno universitete 1977/78 metų žiemos semestre skaitytos paskaitos pagrindu, nurodo to meto svarbius teksto lingvistikos tyrėjus. Tarp jų daugiausia vokiškai kalbančių šalių atstovų. Tai – H. Brinkmannas, W. Dressleris, P. Hartmannas, R. Harwegas, W. A. Kochas, W. Kummeris, J. S. Petöfi, W. Raible, S. J. Schmidtas, W. D. Stempelis, H. Weinrichas. Prancūziškai tradicijai atstovauja R. Barthesas, A. Greimas, C. Lévy-Straussas ir iš dalies M. Roffatere, JAV atstovai – Z. Harrisas ir K. L. Pike, nyderlandų – T. A. van Dijkas, o Švedijos – N. E. Enkvistas.

tekstą, kuriam aprašyti sintaksės ir semantikos metodų nepakanka (Hartmann 1971, 9). Kita svarbi tezėse pasakyta mintis pabrėžia kalbotyros tyrimų krypties pasikeitimą: tirdama tekstą, kalbotyra tirs ne kalbos sistemą, o realų jos vartojimą:

Die Sprachwissenschaft ist bisher fast ausschließlich eine auf Sprachsystem bezogene Wissenschaft gewesen; das hat sie von manchen Interessenten isoliert. Eine adäquatere Berücksichtigung der Sprachrealität, z. B. im Rahmen einer Textlinguistik, und damit eine interessantere Position kann dafür nur einer sprachverwendungsorientierten Linguistik möglich sein (Hartmann 1971, 28).

Visų pirma, XX a. 7 dešimtmečio pabaigoje, germanistinės teksto lingvistikos atstovai tekstą traktuoja kaip gramatikos objektą, kaip daugiau nei sakinį apimančią vieneta, t. y. „transfrazinį vieneta“. Todėl tekstui tirti pasitelkiami struktūrinės kalbotyros ar vėliau transformacinės-generatyvinės gramatikos metodai (Gansel, Jürgens 2002, 34). Imamos tirti kalbos priemonės, jungiančios sakinius į tekstą. Pirmas žymiausias šio pobūdžio darbas, turėjęs didžiulę įtaką teksto lingvistikos raidai, – R. Harwego, P. Hartmanno mokinio, leksinių vienetų, atliekančių substitucijos funkciją, kaip teksto sąrangos priemonių tyrimas². Nors pagrindine siejimo priemone šiame tyrime laikomas įvardis (*Pronomen*), tačiau nagrinėjami ir kiti leksiniai substitutai. Taigi teksto sąrangos pagrindu R. Harwegas laiko nenutrūkstamą leksinių vienetų substituciją, o tekstą apibrėžia kaip nenutrūkstamą substituciją siejamą kalbos vienetų seką (Harweg 1968, 148).

Substituciją kaip teksto siejimo priemonę analizavo ir kiti germanistinės lingvistikos atstovai: H. Isenbergas (1968, 1971, 1977), M. Pfütze (1965), H. Vateris (1968), H. Weinrichas (1969, 1971) ir kt.³ 1974 metais išleistuose teksto lingvistikos skaitiniuose, skirtuose Bylefeldo universiteto Kalbotyros ir literatūros mokslo fakulteto neakivaizdinių studijų studentams, E. Kallmeyeris, W. Kleinas, E. Meyeris-Hermannas, K. Netzeris ir H. J. Siebertas apibendrina teksto substitucijos tyrimus ir pateikia substitutų klasifikaciją, išskirdami referencinius ir nereferencinius substitutus. Referenciniai substitutai (pvz., sinonimai, hiperonimai, metaforos), be teksto siejimo funkcijos, dar ir žymi išorinio pasaulio objektus, o nereferenciniai substitutai (pvz., įvardžiai, artikkeliai) atlieka tik substitucijos funkciją (Kallmeyer ir kt. 1974, 215).

Kaip teigia K. Adamzik, kalbos vartotojui svarbus tik teksto turinys, kalbinė teksto sąranga jo nedomina. Paprastai žvelgiama per ją kiaurai į teksto prasmę. Taigi kalba tėra tik priemonė tikslui pasiekti. Į teksto kalbinę raišką atkreipiamas dėmesys tik tada, jei ji trukdo suprasti prasmę, t. y. jei dėl priemonės baltų dėmių ar tamsių taškų tekstas tampa neaiškus (Adamzik 2004, 11). Ši mintis rodo, kad vien teksto paviršinės struktūros analize teksto tyrimai apsiriboti negali. Kadangi svarbus tekstiškumo kriterijus yra teksto prasmė, kitaip tariant koherencija, teksto gramatinę analizę papildo teksto semantikos analizės teorijos⁴.

² Roland Harweg. 1968. *Pronomina und Textkonstitution*. München: Fink.

³ Plačiau apie tai M. Heinemann ir W. Heinemannas (2002, 65–68).

⁴ Kad ir toks paprastas pavyzdys kaip *Uždaryk langą. Lauke lyja* rodo, kad teksto gramatikos priemonėmis nesusieti sakiniai kaip visuma gali turėti prasmę. Priežastingumo ryšį nulemia mūsų turimos žinios apie pasaulio sąrangą: jei lauke lyja, per neuždarytą langą lietus gali patekti į patalpą.

Teksto lingvistikos posūkis nuo formos prie prasmės atsispindi ir E. Coseriu teksto lingvistikos įvade, kur kalbama apie dviejų pobūdžių teksto lingvistiką: teksto lingvistiką kaip prasmės lingvistiką (*Linguistik des Sinns*), kurios objektas yra tekstai kaip autonominio kalbos lygmens vienetai, nepriklausantys nuo jokios kalbos, ir teksto lingvistiką, kurią E. Coseriu vadina transfrazine gramatika (*transphrastische Grammatik*), tiriančią tam tikros kalbos tekstų struktūrą. Tikraja teksto lingvistika E. Coseriu laiko pirmąją teksto lingvistikos atmainą – teksto lingvistiką, tiriančią teksto prasmę (Coseriu 1980, 25–26).

Šalia žinomų A. J. Greimo (1971) izotopų ir T. A. van Dijko makrostruktūros (1980) teorijų⁵ germanistinės lingvistikos atstovas F. Danešas (1970) sukuria semantinių sakinių jungimo modelį, paremtą aktualiaja sakinio skaida. Pagal temas, mažesni informacinį svorį turinčios sakinio atkarpos, pateikimą tekste jis išskiria penkias temas progresijas:

- linijinę progresiją (*lineare Progression*), kai kiekvieno prieš tai buvusio sakinio rema tampa kito sakinio tema,
- tos pačios temos progresiją (*Progression mit durchlaufendem Thema*), kai viename po kito sakiniuose su ta pačia tema pateikiama nauja rema,
- vienos hipertemos progresiją (*Progression mit abgeleitetem Thema*), kai keleto sakinių temas jungia bendresnė tema,
- dalinių temų progresiją (*Progression eines gespaltenen Rhemas*), kai pirmo sakinio rema kituose sakiniuose plėtojama kaip dalinės temos,
- progresiją su temos šuoliu (*Progression mit einem thematischen Sprung*), kai temos progresijoje vienas temos narys praleidžiamas, nes jis nuspėjamas iš konteksto (Daneš 1996, 594–597).

K. Brinkeris teksto tematinę struktūrą siūlo analizuoti remiantis ne aktualiaja sakinio skaida, bet nustatant eksplikitinių ir implicitinių substitutų grandines, kurios iš principo ir yra teksto temų progresijos (Brinker 2001, 48)⁶. K. Brinkerio manymu, aktualioji sakinio skaida apibūdinama temą supainiojo semantinius ir komunikacinius-pragmatinius kriterijus, be to, dažnai būna sunku nustatyti, kuri sakinio dalis yra tema, kuri rema. Norint nustatyti, kuri tema yra pagrindinė, taikomi išvedimo (*Ableitbarkeitsprinzip*) ir suderinamumo principai (*Kompatibilitätsprinzip*). Taikant išvedimo principą, nustatoma pagrindinė tema, iš kurios išvedamos kitos temos. Vadovaujantis suderinamumo principu, pagrindinė tema laikoma ta, kuri labiausiai atitinka pagrindinę teksto funkciją (Brinker 2001, 57). Tolimesniu temos analizės žingsniu K. Brinkeris įvardija temos plėtojimo būdą (*thematische Entfaltung*), kuri lemia komunikaciniai faktoriai, ir išskiria deskriptyvinį, eksplikacinį ir argumentacinį temos plėtojimo būdus (*deskriptive, explikative, argumentative Themenentfaltung*). Naratyvinį teksto plėtojimo būdą K. Brinkeris laiko deskriptyvinio temos plėtojimo būdo atmaina.

Semantinės teksto analizės atstovai yra ir E. Agricola (1976) bei A. Lötscheris (1987), pagrindiniu teksto sąrangos elementu bei analizės ir interpretacijos pagrindu

⁵ Šios teorijos čia detalai neanalizuojamos, nes straipsnio objektas – germanistinė teksto lingvistika.

⁶ Tematinės struktūros analizė yra K. Brinkerio kompleksinės teksto analizės modelio dalis.

laikantys temą. E. Agricola temą apibūdina kaip teksto branduolį, teksto turinio koncentruotą abstrakciją (Agricola 1976, 15) ir pateikia operacijų sistemą, kaip nustatyti iš teksto paviršinės struktūros per izotopų grandines šį teksto turinio branduolį. A. Lötscheris tema laiko neatskleistą objektą, kuris tekste turi būti atskleistas (Lötscher 1987, 99). Be to, kaip teigia autorius, tema siejama su teksto funkcija. Taigi tematinę teksto struktūrą lemiantys faktoriai yra funkcinio pobūdžio (Lötscher 1987, 300). Šiuo teiginiu A. Lötscheris neatmeta, tik papildo XX amžiaus 9 dešimtmečio pradžioje atsiradusį funkcinį požiūrį į tekstą.

Pragmatiniu požiūriu tekstas nėra vien sakinių, frazių ar kitokių sintaksinių struktūrų visuma, turinti tam tikrą prasmę. Komunikacijos procese tekstas atlieka tam tikrą funkciją. Visų pirma buvusios Vokietijos Demokratinės Respublikos teksto lingvistikos atstovai, labai prisidėję prie germanistinės teksto lingvistikos plėtojimo, teksto struktūros analizės pagrindu laiko funkciją. Remiantis šnekos aktų teorija, daugelyje darbų (Motsch 1987; Motsch, Viehweger 1981; Motsch, Patsch 1987; Motsch, Reis, Rosengren 1990; Rosengren 1983; Brandt, Koch, Motsch, Rosengren, Viehweger 1983; Gülich, Meyer, Hermann 1983; Koch, Rosengren, Schonebohm 1981) pagrindžiamas teksto analizės kaip funkcijų komplekso modelis. Ši mokykla teigia, kad teksto sąrangos pagrindas yra ilokucijų sistema. Tekstas turi vieną pagrindinę ilokuciją, o kitos ilokucijos atlieka tik pagrindinės ilokucijos papildymo funkciją. Pagrindinei teksto funkcijai nustatyti siūloma vadovautis ne tik loginėmis, bet ir pragmatinėmis sąsajomis tarp teksto pasakymų. Taigi kiekvienas tekstas turi hierarchiškai organizuotą ilokucinę struktūrą.

Visomis teksto ilokucijomis adresantas siekia tam tikro tikslo, o adresatas šį pasakymą supranta ir yra pasirengęs tikslą realizuoti. Ilokucijų realizavimo sąlygos yra adresanto motyvacija, sąžiningumas ir socialinė aplinka. Pasakymo intencionalumo indikatoriai yra sakinio modalinis tipas, performatyvinė kalbinė raiška, modaliniai veiksmožodžiai, dalelytės ir pan.

Funkcinė teksto lingvistikos teorija teigia, kad kalbotyros uždavinys – nustatyti ilokucinės ir kalbinės struktūros sąsajas, remiantis trimis elementais: gramatine struktūra, propozicijos turiniu ir ilokucija. Šis teksto lingvistikos požiūris ilgą laiką buvo laikomas vyraujančia kryptimi ir darė poveikį daugeliui lingvistikos darbų⁷.

Funkcijos kriterijus taikomas ir tekstų klasifikacijai. K. Brinkeris, remdamasis šnekos aktų teorija, išskiria penkias tekstų grupes: informacinius, apeliacinius, obligacinius, kontaktinius ir deklaracinius tekstus. Informaciniais tekstais, pvz., paskaita, reportažu, pranešimu, adresantas adresatui suteikia žinių, apie kažką praneša. Apeliaciniais tekstais adresantas daro adresatui poveikį, t. y. siekia, kad adresatas susidarytų nuomonę apie tam tikrą reiškinį ar objektą ar atliktų tam tikrą veiksmą. Apeliacinę funkciją atlieka reklamos tekstai, rinkiminės kampanijos tekstai, komentarai, prietaiso naudojimo instrukcijos. Obligacinę funkciją turinčiais tekstais, pvz., sutartimi, priesaika, adresantas įsipareigoja adresatui atlikti tam tikrą veiksmą. Kontaktiniais tekstais, pvz., atviruku, užuojautos laišku ar sveikinimu, adresantas palaiko kontaktą su adresatu. Deklaraciniais tekstais adresantas sukuria naują realybę.

⁷ Plačiau apie ilokucinės struktūros modelį M. Heinemann, W. Heinemannas (2002, 82–86) ir K. Brinkeris (2001, 92–95).

Deklaracinę funkciją turinčiais tektais K. Brinkeris įvardija testamentą, gimimo liudijimą ir t. t. (Brinker 2001, 107–124).

Ch. Gansel ir F. Jürgenso nuomone, K. Brinkerio teksto funkcijų ir W. Motscho, D. Viehwegerio, I. Rosengren ir kt. teksto ilokucinės struktūros modeliai analizuojant tekstą turėtų vienas kitą papildyti. Jie parodo, kad teksto funkciją galima nustatyti tik išanalizavus teksto ilokucinę struktūrą (Gansel, Jürgens 2002, 61–65).

Žvelgiant į tekstą iš pragmatinių pozicijų, taip pat pastebėta, kad tekstai nėra statiški objektai. Tekstai yra kuriami ir skaitomi ar klausomi, todėl kognityviniu požiūriu tekstas vertinamas kaip procesas. Taigi kognityvinės teksto lingvistikos tikslas yra aprašyti teksto kūrimo ir supratimo procedūrinius modelius. Nors čia susikerta teksto lingvistikos ir psicholingvistikos interesai, nes teksto kūrimo ir supratimo procesai yra labiau psicholingvistikos sfera, tačiau kai kurie teksto lingvistikos atstovai teksto mentalinius aspektus laiko teksto lingvistikos objektu. H. Vateris savo naujaušiamame „Įvado į teksto lingvistiką“ (*Einführung in die Textlinguistik (2001)*) leidime nemažą dėmesį skiria teksto supratimo procesams ir paantraštę suformuluoja kaip „Struktūra ir tekstų supratimas“ (*Struktur und Verstehen von Texten*)⁸.

Apžvelgęs teksto supratimo procesus, H. Vateris prieina prie išvados, kad tiek teksto lingvistikos, tiek psicholingvistikos atstovai teksto adresato nelaiko pasyviu teksto prasmės konstruotoju, adresatas, pasitelkdamas aktyvius procesus, visų pirma inferenciją, interpretuoja tekstą (Vater 2001, 152–153)⁹.

Dabartinis germanistų teksto lingvistikos atstovų požiūris į tekstą apima tiek kohezijos priemones, tiek teksto semantiką (koherenciją), tiek komunikacinius ir funkcinius aspektus. K. Brinkeris, teigdamas, kad tekstas yra ir struktūrinis, ir komunikacinis vienetas, apibrėžia tekstą kaip baigtinę koherentiškų kalbinių vienetų seką, kuri kaip visuma atlieka tam tikrą komunikacinę funkciją (Brinker 2001, 17). Savo knygoje „Lingvistinė teksto analizė. Įvadas į pagrindines sąvokas ir metodus“ (*Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden (2001)*) K. Brinkeris nuosekliai išdėsto teksto aprašymo lygmenis. Pateikiamas teksto analizės modelis apima tiek komunikacinius ir funkcinius, tiek teksto struktūros bruožus. Aprašius komunikacijos formą, kuri yra nulemta medijos, komunikacijos sritį, t. y. išsiaiškinus, ar tekstas priskiriamas privačiai, viešai ar oficialiai sferai, nustatoma teksto funkcija. Kitas analizės etapas – teksto tematinės ir gramatinės struktūros bruožų, temos plėtojimo būdo nustatymas (Brinker 2001, 150–151). Pasak K. Brinkerio, tarp situacijos, kurioje kuriamas ir suprantamas tekstas, medijos, teksto funkcijos, tematinės ir kalbinės struktūros egzistuoja kompleksiniai ryšiai, todėl izoliuoti jų analizuoti negalima (Brinker 2001, 151–152).

Visuminius teksto analizės modelius pateikia ir kiti autoriai, pvz., M. Heinemann ir W. Heinemannas (2002, 202–205), o L. Hoffmannas (1998, 468–482) dalykiniams tekstams aprašyti sukuria vadinamąjį kumulatyvinį tekstų analizės modelį.

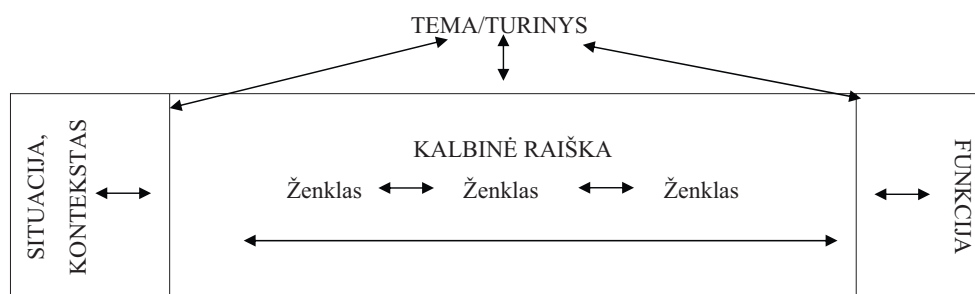
⁸ Ankstesnio H. Vaterio (1994) įvado paantraštė buvo „Struktūra, tema ir referencija tekstuose“ (*Struktur, Thema und Referenz in Texten*).

⁹ Kai kurie dabartinės teksto lingvistikos atstovai tekstiškumo kriterijumi laiko teksto recepciją, jų manymu, tekstas, taigi ir tekstiškumas, atsiranda teksto suvokimo procese (Hausendorf 2008, 323–325; Schiewe 2009, 99).

K. Adamzik ir A. Linke, M. Nussbaumeris bei P. R. Portmannas apibendrina įvairių autorių pateiktus teksto aprašymo kriterijus, kuriuos visų pirma suskirsto į teksto vidinius ir išorinius kriterijus. Teksto vidiniai kriterijai skirstomi į gramatinius ir tematinus, o išoriniai į funkcinis ir situacinius (Adamzik 2004, 55; Linke, Nussbaumer, Portmann 1996, 251).

Be to, K. Adamzik teigia, kad atskirti teksto vidinius ir išorinius kriterijus yra neįmanoma, nes vidiniai ir išoriniai kriterijai yra susipynę. Todėl, jos manymu, pateikti kriterijų sąrašą nėra tikslinga. Kiekvienu konkrečiu atveju gali būti svarbūs tam tikri skirtingi kriterijai. Analizuojant tekstą, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad analizės kriterijai vieni su kitais yra glaudžiai susiję ir sudaro vieningą visumą, ypač svarbus vaidmuo tenka situacijai (Adamzik 2004, 59) (1 pav.):

1 pav. Teksto aprašymo dimensijos (Adamzik 2004, 59)

3. Tekstiškumo bruožai

Vienas iš pagrindinių teksto lingvistikos klausimų, į kurią bandoma atsakyti jau nuo teksto lingvistikos atsiradimo pradžios, yra klausimas, kas yra tekstas¹⁰.

Kad atsakyti į klausimą, kas yra teksto lingvistikos objektas, t. y. tekstas, nėra lengva, rodo ir U. Fix, K. Adamzik, G. Antoso ir M. Klemmo išleistas straipsnių rinkinys, kurio pavadinimas „Ar mums reikia naujos teksto sąvokos? Atsakymai verti premijos“ (*Brauchen wir einen neuen Textbegriff?: Antworten auf eine Preisfrage (2002)*).

Norint nustatyti tam tikro reiškinių buvimą, tam reiškiniui paprastai priskiriami tam tikri indukciniai ar dedukciniai būdai nustatyti bruožai. Jei tam tikras kalbinis reiškinys yra tekstas, jis turi atitikti tekstiškumo kriterijus¹¹.

Anksčiau aprašyti analizės būdai rodo, kad tai, kas laikoma tekstu, buvo stengiamasi aprašyti remiantis vienu požymiu. Tekstu laikoma sakinių seka, siejama tam tikromis kalbinėmis priemonėmis, tekstas kaip bendrą temą ar prasmę turintis kalbinis vienetas ar tekstas – tam tikrą funkciją atliekantis kalbinis reiškinys.

¹⁰ U. Fix, be tekstiškumo klausimo, nurodo ir tekstų žanrus, tekstų kūrimo ir supratimo procesus, teksto analizę ir interpretaciją bei tekstų sąsajas, t. y. intertekstualumą bei intermedialumą kaip šiuolaikinės teksto lingvistikos problemas (Fix 2009, 12).

¹¹ K. Adamzik skiria teksto (*Textmerkmale*) ir tekstiškumo (*Textualitätsmerkmale*) bruožus. Tekstiškumo bruožai yra bruožai, kurie nulemia, ar reiškinys yra tekstas. Teksto bruožai – bruožai, būdingi tam tikram tekstui (Adamzik 2008, 359).

Pirmieji į tekstą kaip į daugelio integralių bruožų visumą pažvelgė R.-A. de Beaugrande'as ir W. U. Dressleris. Jų požiūriu kalbinis vienetas yra tekstas, jei jis atitinka septynis kriterijus: kohezijos (teksto išorinės struktūros rišlumas), koherencijos (teksto gelminės struktūros rišlumas), intencionalumo (adresanto ketinimas), akceptabilumo (teksto priimtumas adresatui), informatyvumo (teksto turinio naujumas), situacionalumo (teksto tinkamumas situacijai) ir intertekstualumo (teksto sąsajos su kitais tekštais). Jei kalbinis reiškinys neatitinka vieno kurio nors kriterijaus, jis nėra tekstas (Beaugrande, Dressler 1981, 3–14). Ši R.-A. de Beaugrande'o ir W. U. Dresslerio teorija yra viena pagrindinių teksto lingvistikos teorijų, kuri yra atskaitos taškas tekstiškumo problemai analizuoti. Tačiau R.-A. de Beaugrande'o ir W. U. Dresslerio tekstiškumo kriterijai susilaukė diskusinio atgarsio. Vis klausiamo, ar tekstu galima laikyti tik tai, kas turi visus septynis ir tik šiuos kriterijus (Vater 1994, 64).

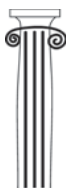
H. Vateris suabejoja kohezija kaip tekstiškumo bruožu. Eilėraščių, kurie dažniausiai laikomi tekštais, koherentiškumas dažnai nepažymėtas kohezijos priemonėmis (Vater 1994, 65). H. Vateris taip pat kelia klausimą, kodėl intencionalumas ir akceptabilumas laikomi tekstiškumo bruožais. Jo manymu, tai bet kokio, tiek kalbinio, tiek nekalbinio, komunikacinio vieneto bruožai (Vater 1994, 50, 52). Be to, tekstas vienam adresatui gali būti priimtinas, kitam ne. Tad reikėtų, kad vieno adresato atžvilgiu reiškinys yra tekstas, kito adresato – ne tekstas (Vater 1994, 52). Situacionalumas, nors ir svarbus tekstiškumo kriterijus, H. Vaterio nuomone, nėra pagrindinis tekstiškumo požymis, nes juk tam tikrai situacijai netinkantys tekstai vis tiek laikomi tekštais (Vater 1994, 64).

Naujausiuose teksto lingvistikos darbuose, kaip teigia U. Fix, tekstiškumo bruožais įvardijami stiliaus vientisumas, kultūriškumas, kodiškumas, medialumas, materialumas, lokališkumas (Fix 2009, 13). Be to, kad reiškinį laikytume tekstu, jis nebūtinai turi turėti visus tekstiškumo bruožus, tekstiškumo kriterijai traktuojami kaip teksto analizės aspektai.

Stiliaus vientisumas kaip tekstiškumo bruožas nurodomas argumentuojant, kad tekstas, kurį būtų galima priskirti tam tikram teksto žanrui, negali neatitikti tam tikrų stiliaus normų, kurios taikomos visam tekstui ir leidžia jį suvokti kaip vienetą (Fix 2008, 344; Fix 2009, 14). Pagal šį kriterijų analizuojant tekstus, susiformavo netgi atskira lingvistikos kryptis tarp teksto lingvistikos ir stilistikos, vadinamoji teksto stilistika (Sandig 2006).

Požiūris, kad tekstai, kurie atstovauja tekstų žanrams, turi kultūrinių bruožų, papildė tekstiškumo kriterijų sąrašą kultūriškumo kriterijumi. Čia turimi omenyje visų pirma skirtingose kalbinėse bendruomenėse susiformavę skirtingi tekstų žanrų bruožai (Krause 2000, 50; Fix 2008, 344; Fix 2009, 15). Pvz., įvairių kalbų teismo sprendimų struktūra ir kalbinė raiška gali skirtis. Be to, tam tikri tekstų žanrai yra susiformavę ne visose kultūrose. Pvz., pranešimo apie mirtį lietuviškoje kalbinėje bendruomenėje nėra, o vokiškoje tai būdingas teksto žanras, tačiau lietuviškoje kultūroje žinomos užuojautos spaudoje. Jei pažvelgsime į grožinės literatūros žanrus, lietuvių literatūroje nerasime vokiškai kalbančių šalių literatūrai būdingų „trumposios istorijos“ (*Kurzgeschichte*) ar „konkrečiosios poezijos“ (*konkrete Poesie*).

Pastaruoju metu tekstu laikomas reiškiny, kurio kodas yra ne vien kalbinis. Teigiama, kad teksto turinį dažnai papildo diagramos, lentelės, paveikslo turinys ir tik abu kodai kartu sukuria teksto prasmę (Jürgens 2005, 25). Šiuolaikiniu požiūriu tekstas suprantamas kaip kalbiniu ir nekalbiniu kodais pateikiamas turinys. K. Adamzik siūlo tokį šiuolaikinės teksto lingvistikos objektą, kuris turinį perteikia ne vien kalbiniu kodu, vadinti komunikatu. Tik kalbinėmis priemonėmis perteiktas komunikatų turinys, pasak K. Adamzik, yra tekstas (Adamzik 2004, 43).

Naujausia germanistinė teksto lingvistika daug dėmesio skiria tekstiškumo aspektams, per kuriuos tekstą suvokiame jutimiškai. Tai – medialumas, materialumas ir lokališkumas. Medialumas – teksto kūrimas tam tikra technine priemone, pvz., rašikliu, rašomąja mašinėle, spausdinimo mašina, kompiuteriu. Prie šios kategorijos U. Fix priskiria ir medžiagą, ant kurios tekstas pateikiamas, pvz., pergamentas, popierius, elektroninė duomenų laikmena, akmuo (Fix 2008, 346). Medija gali nulemti teksto bruožus. Juk to paties teksto žanro skaitmeninis tekstas ir spausdintas tekstas, pvz., laiškas ir elektroninis laiškas, svečių knyga ir internetinė svečių knyga ar spausdintos enciklopedijos ir laisvosios enciklopedijos „Vikipedijos“ straipsnis, dažnai turi skirtingų bruožų. Netgi imamas kelti klausimas, ar kita medija perteiktas tekstas atstovauja tam pačiam teksto žanrui (Fix 2009, 15–16).

J. Bittneris kalba apie tai, kad naujos skaitmeninės medijos atnešė naujas komunikacijos formas: internetinį tekstą, elektroninį laišką, trumpąjį pranešimą, internetinį pokalbį (Bittner 2005, 45). Kalbėdama apie tekstų medialumą, K. Adamzik kvestionuoja sakytinių tekstų priskyrimą teksto kategorijai (Adamzik 2004, 41). F. Jürgensas kelia klausimą dėl griežto sakinio ir rašytinio teksto atskyrimo, argumentuodamas, kad yra sakytinių tekstų, kurie vėliau tampa rašytiniais, pvz., protokolas. Taip pat yra sakytinių tekstų, kurių pirminė forma yra rašytinė, pvz., pranešimas ar proginė kalba (Jürgens 2005, 26–27).

Teksto bruožas yra ir jo tipografinis (šriftų dydis, rūšis ir t. t.) ir topografinis (paragrafų žymėjimas, tarpai ir t. t.) pateikimas (Dürscheid 2007, 273), kuri U. Fix vadina teksto materialumu (Fix 2008, 347–348; Fix 2009, 16). U. Fix ir St. Steinas teksto vizualinį pateikimą laiko teksto žanro skiriamuoju požymiu (Fix 2009, 16; Stein 2003, 140). Kaip teigia St. Steinas, dėl tipografinės formos, vien žvilgterėjus į tekstą, dažnai jį galima priskirti tam tikram teksto žanrui ar bent jau komunikacijos sričiai (Stein 2003, 140–141). Pvz., laikraščio skiltys ar eilėraščio strofos leidžia iškart nustatyti žanrą. Be to, pasak St. Steino, tipografinės priemonės gali prisidėti kaip kompleksinės semiotinės sistemos dalis kuriant teksto prasmę, pvz., reklamos ar dalykiniuose tekstuose (Stein 2003, 145–146).

U. Fix kaip svarbų tekstiškumo bruožą nurodo ir teksto lokališkumą, t. y. institucionalizuotą, kultūros nulemtą teksto pateikimo vietą. Vieta laikoma ne medžiaga savaime, pvz., popierius ar akmuo, o kultūros suformuotas tam tikros medžiagos objektas, pvz., popierius kaip knyga ar laikraštis, akmuo kaip antkapis ar siena (Fix 2008, 349). Autorės teigimu, teksto žanras yra susijęs su tam tikra vieta, pvz., grafitai rašomi ant sienos, paminklo užrašas ant paminklo, vaistų informacinis lapelis ant popieriaus, o teksto pateikimo vieta daro įtaką teksto recepcijai. Juk kitoki poveikį

turės eilėraštis, jei jį skaitysime kaip poezijos knygą, kompiuterio monitoriuje ar ant betoninio krantinės sutvirtinimo, užrašytą kaip grafitai (Fix 2009, 16).

K. Adamzik kelia klausimą dėl teksto užbaigtumo, kuris taip pat dažnai įvardijamas kaip tekstiškumo kriterijus. Apie šį kriterijų pastaruoju metu ypač daug kalbama, visų pirma dėl su internetu atėjusių kitokių komunikacijos įpročių, kurie teksto sąvoką praplečia. Taip pat su teksto užbaigtumu susijusios teorinės diskusijos dėl naujos sąvokos – *diskurso*, kuris anglosaksiškoje ir prancūziškoje tradicijoje vartojamas kaip termino *tekstas* sinonimas (Adamzik 2004, 45). Germanistinė teksto lingvistikos tradicija, remdamasi M. Foucaut, diskursu dažniausiai vadina pragmatiškai bei semantiškai, o dažnai ir instituciškai susijusių tekstų visumą (Adamzik 2004, 46; Heinemann, Heinemann 2002, 112–114). Tad diskursas yra atviras, ne baigtinis, nes jį nuolat gali pildyti nauji tekstai, o tekstas nebelaikomas visiškai savarankišku vienetu, jis susijęs su kitais tekstais ir yra diskurso dalis. Viena vertus, tekstai yra diskursų dalys, jie yra diskursų pagrindas, kita vertus, juos lemia diskurso taisyklės, o diskurso analizė (lingvistika) nagrinėja vienos temos tekstų visumą, atskirų tekstų bruožas ir diskurso tekstų sąsajas (Schiewe 2009, 101).

Kita germanistinės teksto lingvistikos vartojama termino *diskursas* reikšmė – internetiniai pokalbiai ir elektroniniai laišakai, kurie kaip interakcijos procesas ir kartu kalbinės veiklos rezultatas priešinami tekstui. Tekstas šio požiūrio šalininkų laikomas kalbinės veiklos rezultatu. Pokalbio ir diskurso bendras bruožas – procesiškumas, jie skiriasi komunikacijos partnerių įtaka vienas kitam komunikacijos metu (Gansel, Jürgens 2002, 15). Kai kurie germanistinės kalbotyros atstovai diskursu vadina pokalbį, t. y. sakytinę komunikacijos formą (GDS 1997, 161).

Aptarus tiek tradicinius, tiek šiuolaikinės teksto lingvistikos įvardijamus tekstiškumo kriterijus, į klausimą, kas germanistinės teksto lingvistikos laikoma tekstu, lieka neatsakyta. Atsakymą į šį klausimą pabando pateikti B. Sandig žvelgdama į tekstą kaip į prototipinę kategoriją (Sandig 2000). Remdamasi R.-A. de Beaugrande'o ir W. U. Dresslerio tekstiškumo bruožais, B. Sandig išskiria pagal funkciją, kurią laiko pagrindiniu tekstiškumo kriterijumi, keletą tekstų prototipų: literatūrinius tekstus, kurių pagrindinis bruožas yra tema, ir neliteratūrinius tekstus, kurių pagrindinis bruožas yra arba tema, arba funkcija. Be to, ji teigia, kad aiškios ribos tarp teksto ir ne teksto nėra, yra tik prototipiniai ir mažiau prototipiniai tekstai. Prototipiniais tekstais laikomi rašytiniai tekstai, turintys daugiau nei vieną tarpusavyje susijusį sakinį, kurie atlieka tam tikrą funkciją tam tikroje situacijoje (Sandig 2000, 101). Be šių pagrindinių tekstiškumo kriterijų, nurodomi ir kiti, pvz., teksto adresantas ir adresatas, grafinis teksto išdėstymas, teksto skirstymas, tekstas kaip užrašyta garsų struktūra, tekstas kaip baigtinis vienetas (Sandig 2000, 108). Teksto prototipiškumo teorija atkreipia dėmesį, kad tekstas yra nepastovus dydis. Teksto sąvoka priklauso nuo aprašymo poreikio ir skirtingais atvejais gali būti apibrėžiama kitaip.

4. Apibendrinimas

Germanistinės teksto lingvistikos tyrimo aspektai plėtojantis teksto lingvistikai dėl teorinio požiūrio raidos kito: teksto gramatikos tyrimus keitė teksto semantikos, tematikos ir funkcijos tyrimai, kol galiausiai tekstas imtas tirti kompleksiskai, kaip

išorinius ir vidinius bruožus turintis kalbinis reiškinys, reprezentuojantis tam tikrą teksto žanrą, o tiriamų bruožų pasirinkimą lemia situacija, tyrimo tikslas, tekstiškumo laipsnis. Naujausias požiūris, diskurso analizė, mato tekstą ir platesniame kontekste: kartu su kitais pragmatiškai, semantiškai ir instituciškai susijusiais tekstais jį tiria kaip diskurso elementą.

Teksto lingvistikos objektas taip pat kito dėl naujų medijų atsiradimo. Atsiradus kompiuteriui, mobiliajam telefonui, kuriami tekstai, turintys kitų bruožų nei iki tol egzistavę tekstai. Dėl šios priežasties ir naujų teorinių išvalgų kinta kriterijai, kuriais apibrėžiamas tekstas. Šalia tradicinių tekstiškumo kriterijų įvardijami nauji: stiliaus vientisumas, kultūriškumas, kodiškumas, medialumas, materialumas, lokališkumas, duodantys impulsų tiek tolesnei teorinei minčiai, tiek tekstų praktiniams tyrimams. Be to, tekstiškumo kriterijai perkeliama į recepcijos lygmenį: tekstas suprantamas kaip teksto suvokimo procesas ir rezultatas.

Dabartinė germanistinė teksto lingvistika įvardytus tekstiškumo kriterijus laiko idealaus teksto bruožais, tekstų analizės parametrais, o tekstą apibrėžia prototipų teorijos požiūriu: yra kalbinių vienetų, turinčių mažiau ar daugiau tekstiškumo bruožų. Turintys daugiau sudaro branduolį, turintys mažiau lieka periferijoje. Ši prototipinių tekstų koncepcija praplečia teksto sąvoką, pakreipia diskusiją, kas yra tekstas, kita linkme ir nubrėžia naujas gaires tekstų tyrimui.

Literatūra

- Adamzik K. 2004. *Textlinguistik. Eine einführende Darstellung*. Tübingen: Niemeyer.
- Adamzik K. 2008. Der virtuelle Text. Die Rolle der Sprachgemeinschaft für die Herstellung von Textualität. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*. 36.3. S. 355–380.
- Agricola E. 1976. Vom Text zum Thema. *Daneš F., Viehweger D.* (leid.). *Probleme der Textgrammatik*. Berlin: Akademie-Verlag. S. 13–27.
- de Beaugrande R.-A., Dressler W. U. 1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer.
- Bittner J. 2005. Homepage reloaded: Texte und Textsorten in digitalen Medien. *Der Deutschunterricht*. Jg. LVII. Heft 1. S. 45–56.
- Brinker K. 2001. *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Schmidt.
- Coseriu E. 1980. *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.
- Daneš F. 1996. Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. *Hoffmann L.* (leid.). *Sprachwissenschaft. Ein Reader*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. S. 591–597.
- Dürscheid Ch. 2007. Schrift – Text – Bild: Ein Brückenschlag. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 35.3. S. 269–282.
- Fix U., Adamzik K., Antos G., Klemm M. 2002. (leid.). *Brauchen wir einen neuen Textbegriff?: Antworten auf eine Preisfrage*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern: Lang.
- Fix U. 2008. Nichtsprachliches als Textfaktor: Medialität, Materialität, Lokalität. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*. 36.3. S. 342–354.
- Fix U. 2009. Stand und Entwicklungstendenzen der Textlinguistik. *Deutsch als Fremdsprache*. 46. Jg. Heft 1. S. 11–20.
- Gansel Ch., Jürgens F. 2002. *Textlinguistik und Textgrammatik*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

- Grammatik der deutschen Sprache* (GDS). 1997. Band 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Hartmann P. 1971. Texte als linguistisches Objekt. *Stempel W.-D.* (leid.). *Beiträge zur Textlinguistik*. München: Fink. S. 9–29.
- Harweg R. 1968. *Pronomina und Textkonstitution*. München: Fink.
- Hausendorf H. 2008. Zwischen Linguistik und Literaturwissenschaft: Textualität revisited. Mit Illustrationen aus der Welt der Urlaubsansichten. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*. 36.3. S. 319–341.
- Heinemann M., Heinemann W. 2002. *Grundlagen der Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer.
- Hoffmann L. 1998. Fachtextsorten: eine Konzeption für die fachbezogene Fremdsprachenausbildung. *Hoffmann L. et al.* (leid.). *Fachsprachen. Languages for Special Purposes: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. S. 486–482.
- Jürgens F. 2005. Mündlichkeit und Schriftlichkeit in Texten bzw. Textsorten. *Der Deutschunterricht*. Jg. LVII. Heft 1. S. 23–43.
- Kallmeyer E., Klein W., Meyer-Hermann E., Netzer K., Siebert H. J. 1974. Lektürekolleg zur Textlinguistik. Band 1. Frankfurt am Main: Athenäum.
- Krause W.-D. 2000. Text, Textsorte, Textvergleich. *Adamzik K.* (leid.). *Textsorten. Reflexion und Analysen*. Tübingen: Stauffenburg. S. 45–76.
- Linke A., Nussbaumer M., Portmann P. R. 1996. *Studienbuch Linguistik*. Tübingen: Niemeyer.
- Lötscher A. 1987. *Text und Textthema. Studien zur thematischen Konstituenz von Texten*. Tübingen: Niemeyer.
- Sandig B. 2000. Text als prototypisches Konzept. *Mangasser-Wahl M.* (leid.). *Prototypentheorie in der Linguistik. Anwendungsbeispiele – Methoden – Reflexion – Perspektiven*. Tübingen: Stauffenburg. S. 93–112.
- Sandig B. 2006. *Textstilistik des Deutschen*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Schiewe J. 2009. Satz – Text – Diskurs. Überlegungen zum Status und zu den Aufgaben der Textlinguistik. *Kalbotyra*. 60(3). S. 94–103.
- Stein St. 2003. *Textgliederung. Einheitenbildung im geschriebenen und gesprochenen Deutsch: Theorie und Empire*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Stempel W.-D. (leid.). 1971. *Beiträge zur Textlinguistik*. München: Fink.
- Vater H. 1994. *Einführung in die Textlinguistik*. München: Fink.
- Vater H. 2001. *Einführung in die Textlinguistik*. München: Fink.

Eglė Kontutytė

GERMANISTINĖS TEKSTO LINGVISTIKOS TRADICIJA: NUO TEKSTO KAIP „TRANSFRAZINIO VIENETO“ IKI PROTOTIPINIO TEKSTO

Santrauka

Pagrindiniai žodžiai: *teksto lingvistika, tekstiškumo kriterijai, stiliaus vientisumas, kultūriškumas, kodiškumas, medialumas, materialumas, lokališkumas, diskursas, prototipinis tekstas.*

20 a. 7 dešimtmečio pabaigoje ir 8 dešimtmečio pradžioje germanistinė teksto lingvistika tekstą traktuoja kaip gramatikos objektą, kaip „transfrazinį vieneta“, tiriamos kalbos

priemonės, jungiančios sakinius į tekstą. Kadangi tekstas visų pirma yra prasmė, gramatinę teksto analizę papildo semantiniai teksto modeliai, o komunikacinis-funkcinis požiūris į kalbą į pirmą planą iškelia teksto funkciją ir kognityvinius teksto aspektus. Šiuolaikinės germanistinės teksto lingvistikos atstovai tekstą mato kaip daugialypį situacinius-funcinius ir struktūrinius-lingvistinius bruožus turintį reiškinį, kuris yra didesnių komunikacinių vienetų, diskursų, dalis.

Nuo teksto lingvistikos susiformavimo pradžios keliamas klausimas, kas yra tekstas. Be R.-A. de Beaugrande'o ir W. Dresslerio (1981) įvardintų tekstiškumo kriterijų (kohezijos, koherencijos, intencionalumo, akceptabilumo, informatyvumo, situacionalumo ir intertekstualumo), dabartinė germanistinė teksto lingvistika kaip tekstiškumo bruožus įvardija ir teksto stiliaus vieningumą, kultūriškumą, kodiškumą, medialumą, materialumą ir lokaliskumą.

Diskusijos, kas yra tekstas, nulėmė ir prototipinio teksto koncepcijos atsiradimą. Griežtos ribos tarp teksto ir ne teksto nebelieka, kalbama apie reiškinius, turinčius mažiau ar daugiau tekstiškumo bruožų.

Eglė Kontutytė

GERMANIC TRADITION OF TEXT LINGUISTICS: FROM TEXT AS A “SUPRAPHRASAL UNIT” TO A PROTOTYPICAL TEXT

Summary

Keywords: *text linguistics, criteria of textuality, unity of style, cultural bias, type of code, mediality, materiality, locality, discourse, prototypical text.*

The Germanic tradition of text linguistics in the late 1960s and early 1970s treats text as an object of grammar, as a “supraphrasal unit”, and investigates linguistic means that link sentences to make a text. Since text is primarily meaning, the grammatical analysis of text is supplemented by semantic models of text and the communicative functional approach to text foregrounds the text function and the cognitive aspects of text. Representatives of modern Germanic text linguistics see text as a multi-layered phenomenon with situational-functional and structural-linguistic features, which is part of larger communicative units, i. e. discourses.

From the very beginning of the formation of text linguistics the question of what text is has been asked. Besides the criteria of textuality listed by R. A. de Beaugrande and W. Dressler (1981) (i. e. cohesion, coherence, intensionality, acceptability, informativeness, situationality and intertextuality) modern Germanic text linguistics also distinguishes the unity of text style, cultural bias, type of code, mediality, materiality, and locality.

Discussions about what the text is caused the emergence of the concept of prototypical text. Strict boundaries between text and non-text disappear, phenomena with more or fewer features of textuality are discussed.

